

NUORTEN AIKUISTEN OPISKELU- JA TYÖKYKYYN LIITTYVÄT RISKIT HUOMIOITAVA PAREMMIN SOSIAALIPOLIITTISENA KYSYMYKSENÄ

Valtaosa suomalaisista nuorista kiinnittyy työmarkkinoille melko kitkattomasti. Ajatus suoraviivaisesta kehitysprosessista, joka alkaa ammatillisen tai korkea-asteen koulutuksen hankkimisesta ja päättyy melko välittömästi työelämään siirtymiseen koulutuksen jälkeen, ei kuitenkaan päde kaikkiin nuoriin. Pysyväisluonteinen laaja, rakenteellinen työttömyys ja matalan tuottavuuden ”ensityöpaikkojen” katoaminen ovat muutaneet nuorten työmarkkinoille kiinnittymisen ehtoja. Tilapäisiin työpaikkoihin liittyvät epävarmuustekijät, työurien katkoksellisuus ja muu työn ja koulutuksen ulkopuolisuus ovat myös sosiaalisia ongelmia, joihin alun pitäen toisenlaisiin olosuhteisiin rakennettu sosiaaliturvajärjestelmä ei ole kyennyt tyydyttävällä tavalla vastaamaan. Aikuisuuteen siirtyminen on yksilöllistynyt, ja samalla yksilöiden erot mahdollisuuksissaan ja kyvyissään välttää ja käsitellä erilaisia opiskelu- ja työuraan liittyviä riskejä tulevat entistä selvemmin näkyville. Uusista sosiaalisista riskeistä, sosiaalisesta syrjäytymisestä ja aktivoinnista käydyt sosiaalipoliittiset keskustelut ovat tuoneet esille huolen sosiaalipoliittikan kyvystä vastata kansalaisten tarpeisiin nyky-yhteiskunnassa ja nykytyömarkkinoilla. Tähän keskusteluun liittyy huoli sosiaaliturvan entistä jyrkemmästä

kahtiajaosta ensisijaisten ja viimesijaisten sosiaaliturvamuotojen välillä sekä sellaisten ihmisryhmien välisten uusien jakolinjojen syntymisestä, joita ei voida sosiaalisesti hyväksyä. Pohjoismaisen hyvinvointimallin ennaltaehkäisevästä luonteesta ja kattavuudesta huolimatta nuoret aikuiset ovat nyky-yhteiskunnassa riskiryhmä sekä tuloiltaan että laajemmin eri hyvinvointi-indikaattoreilla mitaten.

Vaikka aikuisuuteen siirtymistä ja työmarkkinoille kiinnittymistä koskevat riskit eivät koske kaikkia nuoria, ne koskevat kuitenkin niin suurta osaa, että voidaan puhua järjestelmätason ongelmasta. Tutkin väitöskirjassani nuorten aikuisten siirtymää nuoruudesta aikuisuuteen. Pyrin kattavaan rekisteriaineistoon ja nuorille suunnatun palvelujärjestelmän työntekijöiden haastatteluihin tukeutuen kuvaamaan aikuisuuteen siirtymisen kehityskulkuja ja kuvaamaan sosiaalipoliittisten järjestelmien merkitystä tätä siirtymää kehystävänä ja rakenteistavana tekijänä.

Ensimmäisessä osatutkimuksessa kuvasin siirtymää väestötasoisena ilmiönä. Tulokset toivat esille, että 26 vuoden iässä, vuonna 2010 päättyneen seurannan lopussa, kaikista nuorista aikuisista hieman yli 70 prosenttia oli siirtynyt työelämään. Lukema jää hieman

yli kymmenen prosenttiyksikköä jälkeen 35–55-vuotiaiden työllisyysasteesta, mitä voidaan pitää mielekkäänä vertailukohtana nykyisessä työmarkkinarakenteessa. Eroa selittää suurelta osin se, että kaikista nuorista aikuisista vielä noin kymmenen prosenttia opiskelee korkea-asteella tässä vaiheessa. Väestötason keskiarvoa tarkastellen nuorten aikuisten työllisyys kasvaa melko lineaarisesti ajan kuluessa. Siirtymien tarkempi tarkastelu kuitenkin paljastaa, että työn ja koulutuksen ulkopuolisuus, erityisesti toiselta koulutusasteelta työhön siirryttäessä, on verrattain yleistä. Toiselta asteelta pois siirtymisen jälkeen noin neljännes oli vähintään yhtenä vuotena työn tai koulutuksen ulkopuolella ja tästä eteenpäin vuosittain noin 15 prosenttia. Lisäksi raja-arvona käytetyn 1100 euroa kuukaudessa ansaitsevien osuus oli eri vuosina kymmenestä kahteenkymmenen prosenttiyksikköä matalampi kuin työllisten osuus, mikä osaltaan heijastaa nuorten aikuisten työmarkkinoille kiinnittymiseen liittyviä epävarmuustekijöitä. Edelleen noin joka kymmenes nuori oli enemmän kuin neljänä vuotena työn ja koulutuksen ulkopuolella 26 vuoden ikään mennessä. Tulokset osoittavat, että menneinä vuosikymmeninä esitetyt skenaariot ”työn loppumisesta” eivät ole toteutuneet ainakaan 2000-luvun toiselle vuosikymmenelle tultaessa. Samalla sosiaalipolitiikan kannalta on kriittistä kysyä, kuinka sosiaaliturva, joka on rakennettu lähtökohtanaan kokoaikaiset ja toistaisesti voimassa olevat työsuhteet, pystyy vastaamaan nykypäivän tarpeisiin, jotka liittyvät opiskelu- ja työuran katkoksiin ja muihin elämänkulkuun liittyviin epävarmuustekijöihin.

Työn ja koulutuksen ulkopuolisuus ei ole ainoa haaste, jonka nuoret ikäryhmät kohtaavat nyky-yhteiskunnassa. Työkyvyttömyysetuuksien kuten pitkäaikaisten sairauspäivärahojen ja työkyvyttömyyseläkkeiden saanti on lisääntynyt huomattavasti Suomessa, kuten muissakin teollisuusmaissa, viime vuosikymmeninä. Suomessa vuotuinen osuus niistä 16–24-vuotiaista nuorista, jotka saivat pitkäaikaisia sairauspäiväraha-kausia, lähes kaksinkertaistui vuosien 1995 ja 2012 välillä. Kuntoutusrahaa tai työkyvyttömyyseläkettä saaneiden nuorten osuus

kasvoi kuudellakymmenellä prosentilla samana ajanjaksona. Tämä merkittävä kasvu johtuu pääosin mielenterveyshäiriöiden perusteella saaduista etuuksista. Samanaikaiset muutokset työmarkkinajärjestelmässä, sosiaalipolitiikassa ja työkyvyttömyysetuuksissa nähdäkseen edellyttävät koulutukseen, työllisyyteen ja työkyvyttömyyteen liittyvien kysymysten analyttisen ja empiirisen yhteyden tarkempaa selvittämistä.

Koulutus- ja työmarkkinauraan liittyvät riskit eivät jakaudu tasaisesti. Sama pätee nuorten ja nuorten aikuisten opiskelu- ja työkykyyn liittyviin riskeihin. Viimeisten kahden vuosikymmenen aikana on julkaistu runsaasti tutkimusta lapsuuden ja nuoruuden aikaisten olosuhteiden vaikutuksesta yksilön myöhemmälle hyvinvoinnille. Selvitin toisessa osatutkimuksessani kysymystä, kuinka kielteiset sosiaaliset olosuhteet nuoruudessa lisäävät työkyvyttömyyseläkkeelle päätyminen riskiä varhaisaikuisuudessa. Tutkimuksessa selvitettiin, missä määrin perheen tilanteeseen liittyvien ongelmien välinen suhde työkyvyttömyyteen välittyi nuoren siirtymävaiheen aikaisten ongelmien kautta, eli kuinka heikko koulumenestys, heikko työmarkkina-asema tai psyykinen sairaus heti täysi-ikäiseksi tultua vaikuttivat työkyvyttömyyteen päätyvissä prosessissa. Tarkastelun kohteena oli, millaisten prosessien ja mekanismien välityksellä nämä vaikutukset syntyvät. Työkyvyttömyysriski oli korkeampi niillä, joilla oli vaikeuksia nuoruuden perheessään, eli perheellä oli taloudellisia ongelmia tai ongelmia, jotka johtivat nuoren sijoitukseen kodin ulkopuolelle. Työkyvyttömyyden riski oli sitä suurempi, mitä vaikeammista ongelmista oli kyse. Havaitimme samalla, että työkyvyttömyysetuuksia edelsivät usein ongelmat sekä koulutuksen loppuunsaattamisessa ja opinnoista työmarkkinoille siirtymisessä. Työkyvyttömyysetuuksia saaneilla havaittiin muita useammin mielenterveyden ongelmia jo täysi-ikäisyyden kynnyksellä. Tulokset voi tulkita siten, että koulutuksen loppuunsaattamisen ja työllistymisen tukeminen vaikeammista lähtökohdista ponnistavilla nuorilla on osaltaan myös investointi nuorten aikuisten työ- ja toimintakykyyn.

Hyvinvoinnin eri osatekijöiden välisten suhteiden suunta on toinen tärkeä asiatekijä sosiaalipoliittisen päätöksen kannalta. Työttömyyden ja työkyvyn ongelmien välinen suhde on klassinen esimerkki tästä kysymyksenasettelusta. Tutkin kolmannessa osatutkimuksessa kysymystä, aiheuttaako työttömyys työkyvyttömyyttä vai onko työttömiksi päätyvien terveydentila alun pitäen työttömyyttä aiheuttava tekijä. Työttömyys voi yksinkertaisesti ”peittää” todelliset syyt, jotka ovat työttömyyden ja työkyvyttömyyden välisen yhteyden taustalla. Tutkimus tuotti näyttöä molempien väitteiden tueksi. Osan työttömyyden ja mielenterveysperusteisten työkyvyttömyysetuustien välisestä yhteydestä voidaan katsoa johtuvan työttömyydestä sinällään. Työttömyys voi heikentyneen taloudellisen tilanteen, merkityksellisten sosiaalisten suhteiden menetyksen, alentuneen itsetunnon tai sosiaalisen aseman menetyksen kaltaisten tekijöiden välityksellä nostaa työkyvyttömyyden riskiä. Havaitimme kuitenkin myös, että osa työttömyyden ja työkyvyttömyyden välisestä yhteydestä selittyi sillä, että matalasti koulutetut ja valmiiksi mielenterveysongelmista kärsivät valikoituvat muita useammin työttömiksi. Opiskelu- ja työuraan liittyvän katkoksellisuuden riski koskettaa nuoria yleisesti. Tukemalla nuorten onnistunutta siirtymää opinnoista työelämään voidaan vaikuttaa mielenterveysperusteisen työkyvyttömyyden yleisyyteen nuorena aikuisuudessa. Siirtymien tukeminen tässä ikäjaksoissa on merkityksellistä senkin takia, että valtaosan mielenterveyden häiriöstä tiedetään alkavan ennen 30. ikävuotta.

Sosiaalipoliittikka käytäntölähtöisenä tutkimusalana pyrkii tunnistamaan hyvinvointiin vaikuttavia tekijöitä empiirisiä säännönmukaisuuksia havainnoimalla. Yhteiskuntatieteiden yleinen haaste on, että selkeiden syy-seuraussuhteiden määrittäminen on hankalaa kvantitatiivisen analyysin avulla. Hyvinvointiin vaikuttavat osatekijät ovat toistensa suhteen ehdollisia ja niiden väliset yhteydet ovat monimutkaisia. Tämä vaikuttaa myös siihen, miten hyvinvointiin vaikuttamaan pyrkivien palvelujen toteuttamista on syytä tarkastella. Yksi keskeinen

teema ”uusien sosiaalisten riskien” osalta on, että vakiintuneiden palveluiden mukautuminen yksilölliseen tarpeeseen on puutteellista. Kritiikin kohteena ovat muun muassa ikäryhmittäinen palvelutarjonta, kuten jako nuorten ja aikuisten palveluihin, palveluiden siiloutumiseksi kutsuttu sektorikohtainen lähestymistapa ongelmiin sekä palveluille tyypillinen standardinmukainen ja rutiinimainen toteutus.

Tutkin väitöskirjan ensimmäisessä ja neljännessä osatyössä palvelujärjestelmän kykyä tukea aikuisuuteen siirtymisen prosesseja. Osatutkimukset osoittavat, että työ- ja toimintakykyyn liittyvät riskit ovat merkityksellisiä myös sosiaalipoliittisen järjestelmän kokonaistarkastelussa. Kysymys ei useinkaan ole siitä, etteikö nuorille suunnattuja palveluita olisi tarjolla. Huomiota tulee entistä enemmän kiinnittää siihen, että haasteita esiintyy eri sektoreiden yhteistoiminnassa ja palveluiden yhteensovittamisessa. Osatutkimukset tuovat esille ongelmia opiskelu- ja työkykyä tukevien palveluiden yhteensovittamisessa muihin palveluprosesseihin sekä yleisesti tuetun työllistämispalveluiden puutteen. Haasteet liittyvät osaltaan siihen, että sektoripohjaisesta palveluntuotannosta poiketen palveluprosesseihin liittyvät tieto, tavoitteet ja valta-asetelmat ovat luonteeltaan jaettuina. Palveluiden yhteensovittamisen haasteeseen vastaaminen edellyttää näkökulman siirtämistä yksittäisistä elämäntilanteista ja palveluista siirtymävaiheen tarkasteluun kokonaisuutena, mikä puolestaan edellyttää koherenttia kokonaiskäsitystä palveluiden muodostaman kokonaisuuden toimeenpanosta ja vaikuttavuudesta. Nuoriin tehtävää sosiaalista investointia tulisi tarkastella hyvinvointivaltion sektorirajat ylittävänä kokonaisuutena. Tutkimukseni tulokset tuovat esille tarpeen uudellaisille institutionalisoiduille käytännöille, jotka nykyistä paremmin yhdistävät eri palvelut läpi nuoruudesta aikuisuuteen siirtymisen ajanjakson.

Ihmisen sosioekonominen asema ei ole vakiintunut vielä nuorena aikuisena. Varhaisen aikuisuuden aikaisten, sosioekonomiseen asemaan vaikuttavien mekanismien ymmärtäminen on tärkeää hyvinvointierojen

kaventamiseksi ja ”uusiin sosiaalisiin riskeihin” liittyviin sosiaalipolitiikan haasteisiin vastaamiseksi. Työ- ja toimintakyvyn edistämisen näkökulmasta on tärkeää huomioida, että sosioekonomiset erot kasvavat vähitellen elinkaaren aikana: ne ovat pienimmillään varhaisessa aikuisuudessa ja lisääntyvät keski-iässä. Opintojen loppuunsaattamisen ja työelämään siirtymisen onnistuminen vaikuttaa myönteisesti myöhempään työ- ja toimintakykyyn. Sairaudet, osatyökykyisyys ja työkuoron sekä toimintakyvyn ongelmat ovat esteinä opintojen loppuunsaattamiselle ja työnsaannille. Sosiaalisiin terveyseroihin vaikuttaminen edellyttää politiikkalohkot ylittävää toimintaa, sillä terveys- ja kuntoutuspalvelut eivät yksin pysty käsittelemään yksilöiden sosiaaliseen asemaan liittyviä riskejä.

Sosiaalipolitiikan näkökulmasta nuorten aikuisuuteen siirtymisen tutkimisessa koulutus ja työllisyys ovat itseoikeutettuja tarkastelukohteita. Opiskelu- ja työkyvyn ongelmiin tulee puuttua entistä määrätietoisemmin ja systemaattisemmin sosiaalipoliittisena kysymyksenä yhteiskunnassa, jossa työhön pääsyn ongelmat, tilapäisiin työpaikoihin liittyvät epävarmuustekijät, työurien katkoksellisuus, pitkäaikaistyöttömyys ja muu työn ja koulutuksen ulkopuolisuus ovat verraten yleisiä nuorten aikuisten kohtaamia sosiaalisia ongelmia. Sosiaalinen investointi tutkimuksellisenä ja käytäntöjen kehittämiseen tähtäävänä lähestymistapana tarjoaa nähdäkseni tähän tällä hetkellä parhaan, joskin vielä teoreettisesti kehitysvaiheessa olevan lähestymistavan. Työkyvyttömyydellä nuorena aikuisuudessa voi olla pitkäkestoisia haitallisia vaikutuksia hyvinvoinnille yksilötasolla, mutta kysymys on merkityksellinen myös suomalaisen yhteiskunnan taloudellisen kantokyvyn vuoksi. Haasteeseen vastaamiseksi tarvitaan sekä käytäntötasolta uudistamistyötä että politiikkatasoista järjestelmän kehittämistä.

Jaakko Harkko, tutkija, Helsingin yliopisto

Kirjoitus perustuu YTM Jaakko Harkon väitöstilaisuudessaan 23.11.2018 Helsingin yliopiston valtiotieteellisessä tiedekunnassa

esittämään lectio praecursoriaan. Väitöskirja “Transitions to adulthood among Finnish young people: A mixed-methods study based on longitudinal register data and interviews with street-level professionals” on ladattavissa osoitteesta <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-3360-1>